

Bramen in Zuid-Limburg

door

A. VAN DE BEEK (Vriezenveen)

Voor iedere Nederlandse florist heeft Zuid-Limburg een welhaast magische klank. Die laatste kilometers van ons grondgebied herbergen immers een zó andere flora dan de rest van ons land, dat men zich soms nauwelijks nog in Nederland waant. Vele soorten vindt men binnen onze grenzen alleen of bijna alleen in dit gebied.

Wat betreft het genus *Rubus* is dat niet anders. Met name de beboste hellingen en heuvels, die het Geuldal begrenzen, bieden een ongekende variatie aan vormen. Aan de zoom van het Onderste en Bovenste bos, langs de kant van de serpentieweg van Epen naar Vaals, langs de paden van het Vijlenerbos en het Ravensbos, op de hellingen van Bunde krijgt men hetzelfde gevoel als in de beroemde – of beruchte – bramengebieden van de Europese gebergten: de Eifel, de Vogezes, Tarn, de Pyreneeën. Net als in die gebieden is het aantal taxa per km² zeer groot en treffen we dikwijls lokale vormen aan, die in geen enkele wijder verspreide soort passen. Kortom: Zuid-Limburg is voor de batoloog een streek om het hart op te halen – of de moed te verliezen.

Van de 128 thans in Nederland bekende taxa komen er 68 voor in Zuid-Limburg. Van deze 68 zijn er 31 vrijwel of geheel beperkt tot dit gebied. 18 taxa komen in het geheel niet buiten het Krijtdistrict voor. Ter vergelijking: van de 54 soorten in het Gelderse district is er slechts één, die daarbuiten in Nederland in het geheel niet en één die verder nauwelijks voorkomt. De eigen plaats van Zuid-Limburg wordt nog meer geaccentueerd door het feit dat onder de 60 ontbrekende taxa er verscheidene zijn, die verder in Nederland algemeen verbreid zijn. Dat we soorten uit het Noordduits-Nederlandse laagland [*R. arrhenii* (Lange) Lange; *R. ammobius* Focke; *R. amisiensis* Weber; *R. glandithyrus* Braun; *R. laevicaulis* Beek] niet aantreffen is niet zo merkwaardig. Maar b.v. ook *R. scissus* Wats. ontbreekt, die zowel in de Ardennen en de Kempen, als in heel het Noorden van Nederland en Duitsland voorkomt. Nog opvallender is het nagenoeg ontbreken van *R.*

fruticosus L. (= *R. plicatus* Wh. et N.), die in vrijwel heel West- en Noord-Europa algemeen is. Verder treffen we niet aan: *R. montanus* subsp. *thyrsanthus* (Focke) Hal., *R. quincy* Boul., *R. bifrons* Vest, *R. promachonicus* Beek (= *R. lejeunei* Wh., non Wh. ex Lej.), *R. pallidus* Wh., allemaal taxa, die qua areaal en oecologie in Zuid-Limburg zeker zouden zijn te verwachten.

Zowel in het voorkomen als in het ontbreken van taxa heeft Zuid-Limburg dus een karakteristieke bramenflora. De soortenrijkdom van deze streek heeft onder andere te maken (naast bodemgesteldheid, hoogte, klimaat) met haar geografische ligging, waardoor invloeden uit gebieden met elk een eigen karakteristieke bramenflora hier kunnen binnendringen. Aan de combinatie van deze invloeden dankt de Zuidlimburgse bramenflora haar bijzondere, rijke karakter. Werkelijke endemen (voorzoover tenminste genoeg stabiel en verspreid om ze te beschrijven) hebben we er nog niet gevonden.

De invloeden kan men als volgt aangeven:

- a. soorten van het Noordwesteuropese laagland:
R. gratus Focke, *R. proiectus* Beek, *R. polyanthemus* Lindg., *R. opacus* Focke.
- b. soorten van het Noordduitse heuvelland:
R. lasiocladus (Focke) Foerster, *R. raduloides* (Rog.) Sud., *R. elegantispinosus* (Schum.) Weber, *R. aggregatus* Kalt., *R. calyculatus* Kalt., *R. pygmaeus* Wh., *R. lingua* Wh.
- c. soorten van de Eifel en het Rijnland:
R. insericatus P. J. M., *R. rosaceus* Wh., *R. oreades* Müll. et Wirtg., *R. kaltenbachii* Metsch, *R. rivularis* Müll. et Wirtg., *R. festivus* Müll. et Wirtg., *R. teretiusculus* Kalt., *R. obscurus* Kalt.
- d. soorten van de Ardennen:
R. cinerascens Wh. ex Lej., *R. concolor* Ley, *R. glandulosus* Bell. subsp. *picearum* Beek, *R. leucandrus* Focke, *R. gravetii* Boul., *R. bracteosus* Wh. ex Lej.
- e. soorten van de Kempen:
R. libertianus Wh. ex Lej., *R. prei* Sud.
- f. Centraaleuropese soort:
R. guentheri Wh.
- g. Midditerraan-Atlantische soort:
R. inermis Pourret (= *R. ulmifolius* Schott).

In hoofdlijnen kan men deze groepen aantreffen in verschillende milieus, die overeenkomstig het specifieke areaal zijn. *R. gratus* en *R. opacus* treffen we aan op lichtere gronden. Zij ontbreken op echt kalkrijke bodem. *R. elegantispinosus* en vooral *R. raduloides* zijn te vinden in hagen en langs wegkanten op hoger gelegen plaatsen, met voorkeur voor kalk, terwijl *R. aggregatus*, *R. calyculatus* en *R. pygmaeus* groeien aan bosranden en in bossen op in noordelijke richting geëxponeerde hellingen; de eerste twee groeien b.v. zeer fraai aan de ostrand van het Bovenste en Onderste bos. *R. teretiusculus*, *R. kaltenbachii*, *R. rivularis* en *R. obscurus* vinden we bij voorkeur in meer op het zuiden gerichte hellingbossen; *R. rosaceus* groeit daar ook, maar tevens aan zonnige wegkanten. Op de hoogste plekken vinden we *R. glandulosus* subsp. *picearum* (vooral in het Onderste en Bovenste bos), *R. concolor* (Vijlenerbos) en de gedrongen gebergtevorm van *R. leucandrus* (massaal in de omgeving van het Drielandenpunt). De warmte- en kalkminnende *R. inermis* groeit in de dalen in hekken en langs wegkanten, bij voorkeur op zonnige plaatsen.

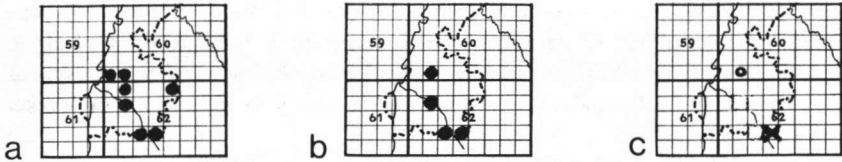

Fig. 1. Het voorkomen in Zuid-Limburg van: a. *Rubus rosaceus* Wh.; b. *R. cinerascens* Wh. ex Lej.; c. O: *R. insericatus* P. J. M., X: *R. acarasus* Foerster en *R. gravetii* Boul.

Opmerkelijk is, dat met name in de omgeving van Vaals en Vijlen een relatief groot aantal planten voorkomt, dat niet te identificeren is. Zij zijn vrijwel steeds beperkt tot een enkel exemplaar of één haag of wegrand. Zeer zelden treft men in een heel andere streek een vrijwel identieke plant aan. Soms maken deze planten de indruk een hybride te zijn, soms in het geheel niet. Meestal is echter iets anders het geval, wat we vaker bij *Rubus* aantreffen. De planten vertonen dan enerzijds kenmerken van een hybride, b.v. verminderde vruchtbaarheid en instabiliteit van kenmerken aan dezelfde plant. Aan de andere kant gedragen zij zich echter anders dan hybriden. Hybriden zijn gewoonlijk forser dan de stamouders en hebben een zeer overvloedige bloei; de plant maakt een welige indruk en is, hoewel niet als taxon, als individu zeer levensvatbaar. De planten waarom het in dit geval echter gaat, zijn teer en zwak; ze vertonen verminderde vitaliteit en bloeien weinig, met slecht ontwikkelde bloeiwijzen; de kleur van de plant is meestal bleek- of matgroen. Waar we dit type planten vinden, treffen we in dezelfde omgeving – zulks in tegenstelling met hybriden, die in de regel echte enkelingen zijn of een enkele kloon – andere planten aan, die veel overeenkomst vertonen, maar teveel verschillen om tot eenzelfde kloon te behoren. Indien ze als taxon beschreven moesten worden, zouden het minstens ondersoorten zijn. Dit verschijnsel doet zich vrijwel uitsluitend voor in de gebieden, waar een explosie van soorten is, dus met name in de Middellebergten en de Pyreneeën. In Nederland is het tot Zuid-Limburg beperkt.

Een enkele maal vinden we in zo'n groep instabiele exemplaren een plant met normale vruchtbaarheid en vitaliteit. Men krijgt de indruk, dat hier de aanzet begint voor een nieuw taxon. Soms heeft een vorm in een betrekkelijk onstabiel stadium een grotere verspreiding. Als voorbeeld noemen we *R. senticosus* Koehl. ex Wh., die dikwijls ook bovengenoemde afwijkingen vertoont. Wat hier precies aan de hand is, lijkt me een interessant probleem voor genetici, vooral gezien het feit dat het verschijnsel optreedt in de klassieke gebieden, die gelden als haarden van *Rubus*-soorten.

De meest karakteristieke soorten laten we vervolgens de revue passeren. We nemen daartoe echter alleen die soorten, die we niet reeds in ons proefschrift (VAN DE BEEK, 1974) of in Gorteria bespraken.

1. *R. rosaceus* Wh., fig. 1, a. Dit is een van de fraaiste bramensoorten van onze flora. Als men in Zuid-Limburg een braam vindt met talrijke en lange klieren en rode bloemen is het zeer waarschijnlijk, dat men met deze soort te maken heeft. Bladloot (vrijwel) kaal, met talrijke onregelmatige stekels, klierstekels en klieren; bladeren aan de onderzijde (vrijwel) kaal; bladrand tamelijk fijn gezaagd; topblaadje eirond-elliptisch; bloeiwijze viltig aan de top, soms met enkele langere haren. Al naar gelang de standplaats is de soort nogal variabel: soms fors, soms teer; soms met ronde, soms met kantige bladloot; nu eens met drietallige, dan weer met vijftallige bladeren; ook komen planten voor met smallere topblaadjes.

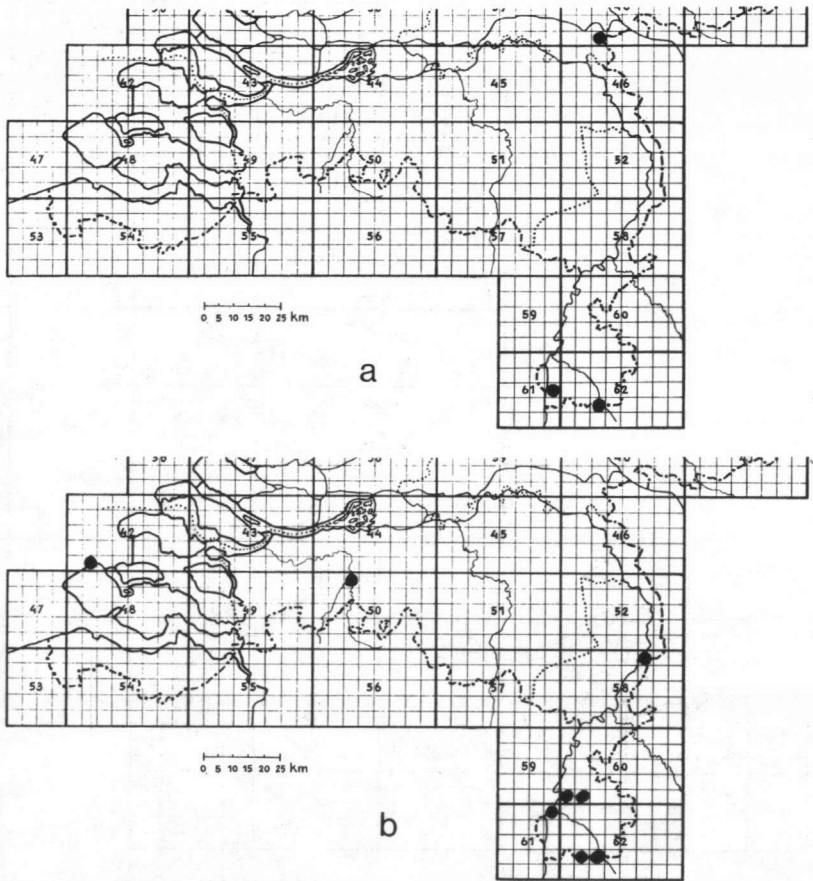

Fig. 2. Verspreiding in Nederland van: a. *R. aggregatus* Kalt.; b. *R. calyculatus* Kalt.

De soort vertoont veel overeenkomst met *R. glandithyrus* Braun, die in het noorden van ons land voorkomt, maar die vooral op de bladloot minder onregelmatig bestekeld en beklierd is en in tegenstelling tot *R. rosaceus* behaarde helmknoppen heeft.

2. *R. cinerascens* Wh. ex Lej., fig. 1, b, is ook roodbloemig, maar meestal veel teerder dan *R. rosaceus*. De bekliering is korter en minder rijk. Het opvallendst is echter de rijke, lange beharing van bladloot, bladeren en bloeiwijze. Bladeren aan de onderzijde groen, lang behaard, drietallig; bladrand zeer fijn getand. Bloem klein.

Karakteristiek vonden we deze soort, die verder alleen van de locus classicus bij Verviers bekend is, alleen bij Epen en Valkenburg. Er zijn echter enkele nauw verwante taxa (*R. insericatus* P. J. M.; *R. acaracis* Foerster; *R. gravetii* Boul.; alle fig. 1, c), die onderscheiden zijn in beharing, aantal blaadjes, bladvorm, enz. De juiste verwantschap van dit complex moet nog verder worden onderzocht.

3. *R. aggregatus* Kalt., fig. 2, a. Het meest opvallend zijn de dichte, regelmatige bekliering, de lange cilindrische bloeiwijze met rose bloemen, het elliptische topblaadje.

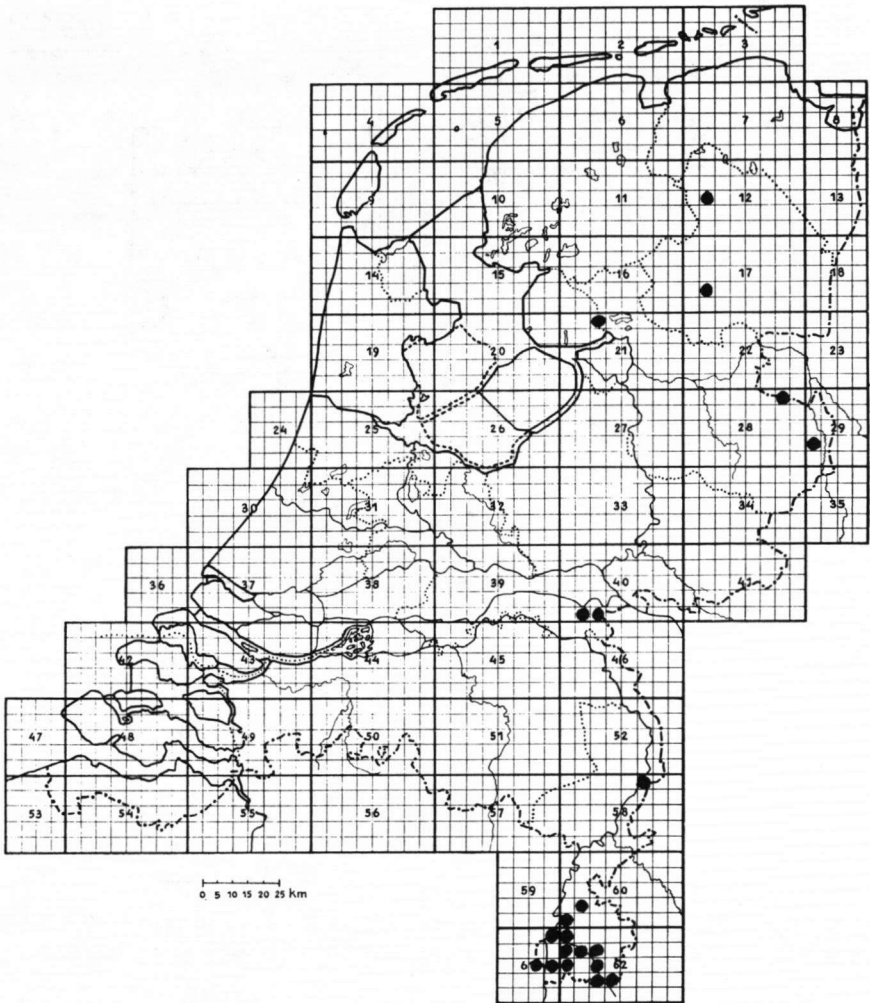

Fig. 3. Verspreiding in Nederland van *R. rudis* Wh.

Bladloot met verspreide, vrij zwakke stekels met iets verbrede voet; bladrand met brede, dikwijls teruggerichte tanden; bladeren aan de onderzijde zeer kort behaard; bloeiwijze dicht kort behaard; kelkslippen grauw met witte rand en meestal lang uitgetrokken punt.

4. *R. rudis* Wh., fig. 3. Verschilt van *R. aggregatus* door o.a. de volgende kenmerken: bladloot kaal, met korte stugge klieren; topblaadje breder; bloeiwijze breed, vrij kort, viltig, niet of nauwelijks behaard.

Van de witbloemige soorten noemen we:

5. *R. glandulosus* Bell., fig. 4. Rijk- en langbeklierde braam met rondachtige bladloot, grote drietallige bladeren en opvallend topblaadje: zeer regelmatig elliptisch, plotseling in een lange spits versmald. Stekels teer, meestal naaldvormig, weinig talrijk; bladrand regelmatig fijn gezaagd; klieren in de bloeiwijze bruinachtig.

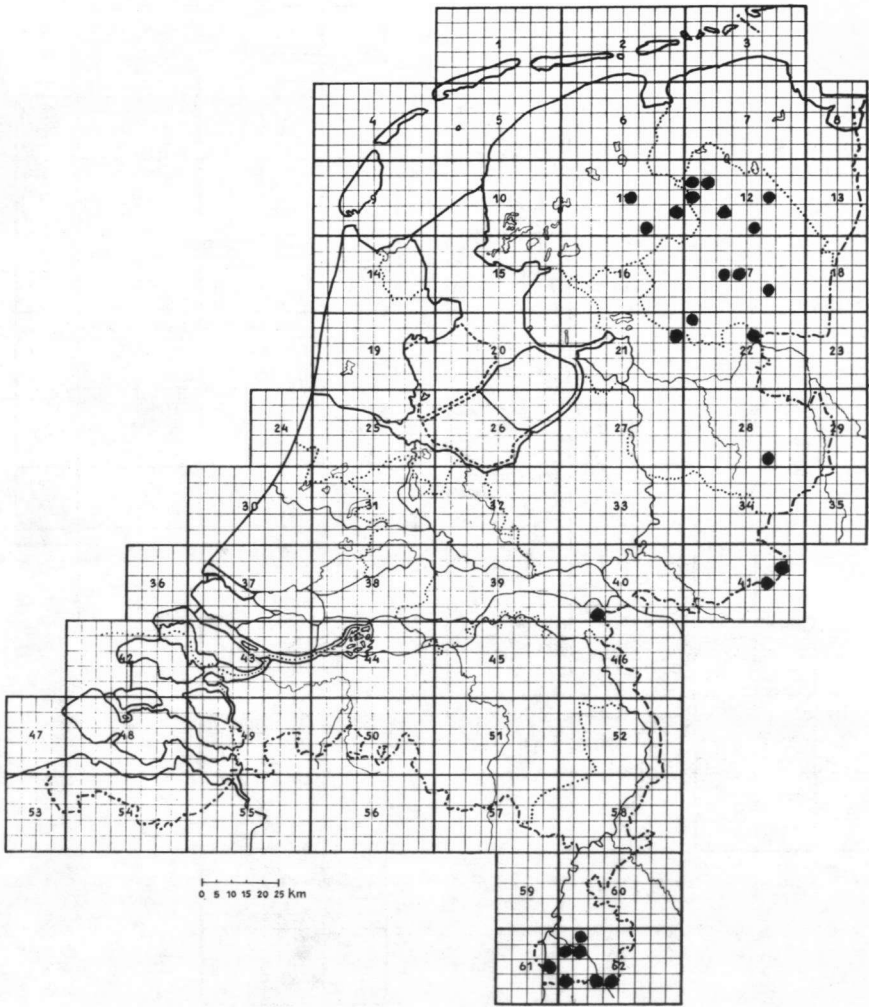

Fig. 4. Verspreiding in Nederland van *R. glandulosus* Bell.

6. *R. viridis* Kalt. (*R. incultus* Müll. ex Wirtg.), fig. 5. Verschilt van *R. glandulosus* met name door de talrijke scherpe, geelachtige stekels en de dikwijls vijftallige, grof en onregelmatig gezaagde bladeren met omgekeerd eirond topblaadje. Klieren bleek; bloeiwijze klein.

7. *R. calyculatus* Kalt., fig. 2, b. Onmiskenbaar door de zeer lang gesteelde onderste zijblaadjes (steeltje ± 1 cm). Rijk en matig lang bekleid. Bladeren vijftallig; bloeiwijze zeer lang, doorbladerd; kelk met lang uitgetrokken punt.

8. *R. leucandrus* Focke, fig. 6. Klierloos. Bladloot iets behaard, bladeren vijftallig; topblaadje eirond, aan boven- en onderzijde behaard; bloeiwijze zwak bestekeld, ruig behaard; kelk los teruggeslagen, ruig behaard. Hiervan treffen we in Zuid-Limburg, met

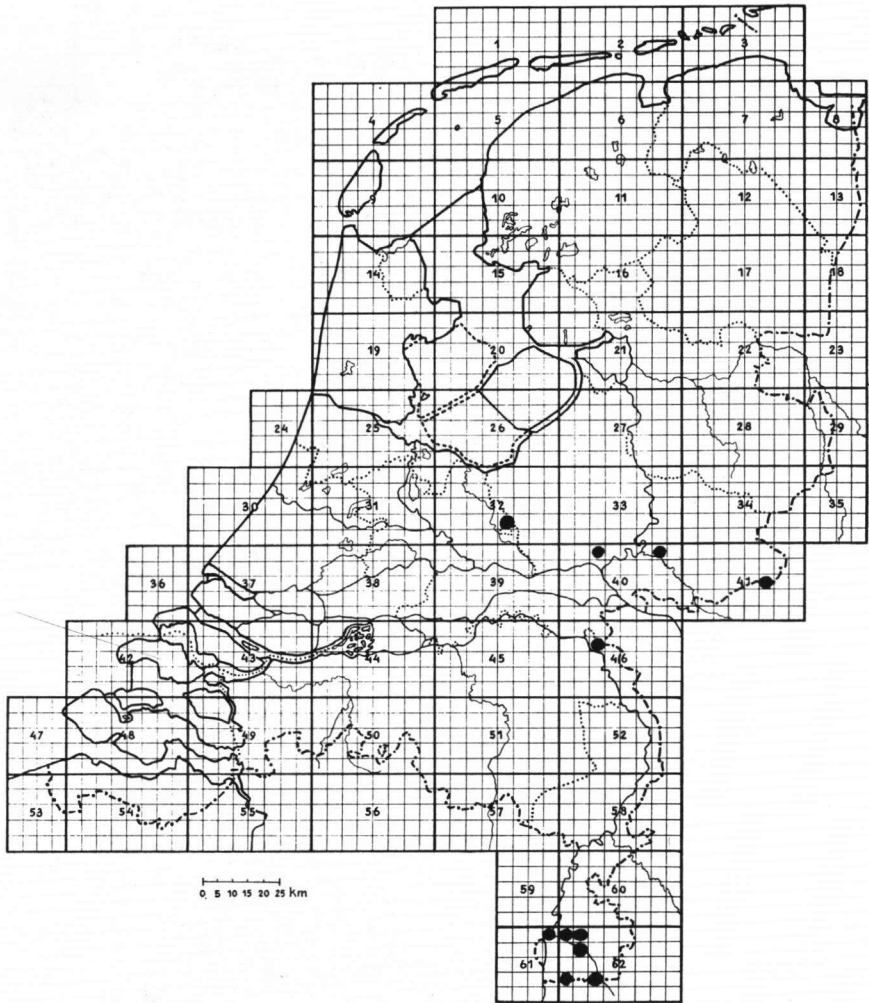

Fig. 5. Verspreiding in Nederland van *R. viridis* Kalt.

name in de omgeving van Vaals, meestal de gebergtevorm aan met donkergroen blad, vrijwel zittende onderste zijblaadjes en zeer dicht grauwehaarde bloeiwijzen.

De overige specifiek Zuidlimburgse taxa – afgezien van de onlangs (VAN DE BEEK, 1977, 1978) bewerkte *R. glandulosus* Bell. subsp. *picearum* Beek en *R. inermis* Pourret – komen zeer weinig voor, dikwijls slechts op één vindplaats.

Zoals meestal bij *Rubus* nodigt het systematisch onderzoek tot een diepgaande ecologische studie. Met name in een gebied als Zuid-Limburg komt echter nog dringender de vraag op hoe het genetisch met *Rubus* zit. Wat is de verwantschap van kleine, goed omgrenste taxa? Wat zijn de „losse” planten, die nergens onder te brengen zijn en toch geen hybridogene indruk maken, vooral als ze soms van twee ver uiteen gelegen plaatsen

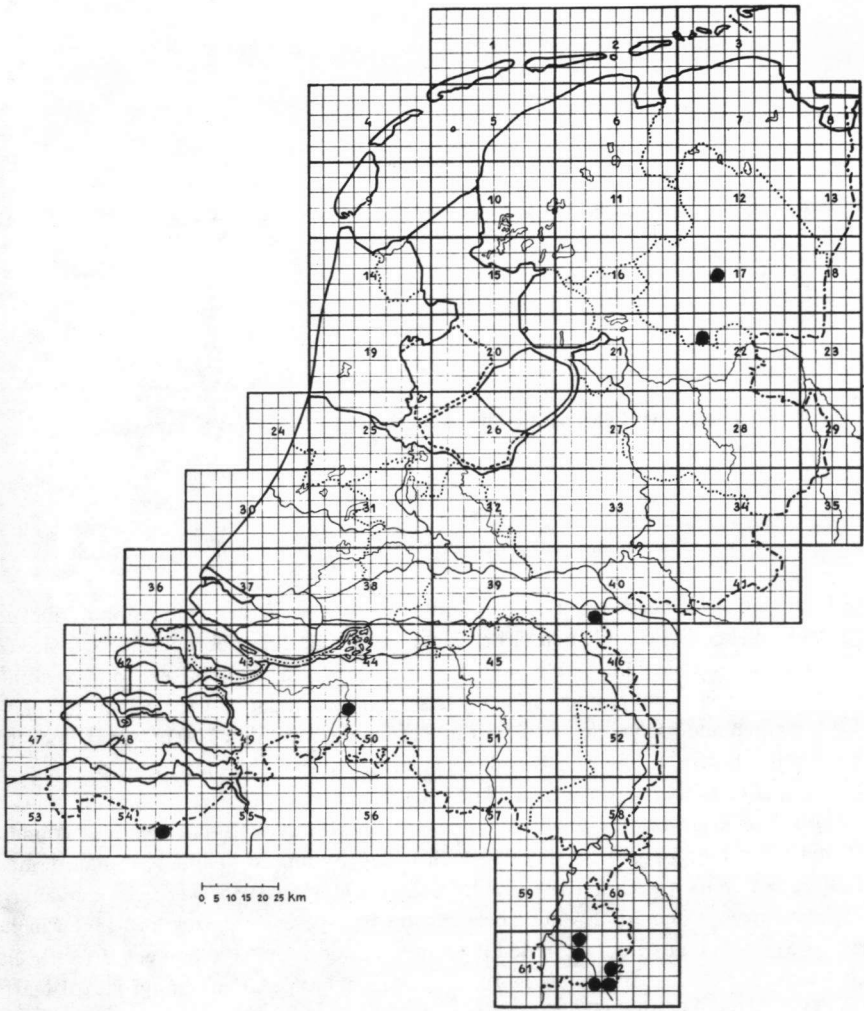

Fig. 6. Verspreiding in Nederland van *R. leucandrus* Focke.

bekend zijn? Wat is de relatie tussen vrijwel, maar niet geheel identieke taxa met gescheiden areaal?

FOCKE (1877) begon eenmaal zijn studie van *Rubus* om de genetica van de hogere planten beter te leren kennen. Het werd een teleurstelling, omdat *Rubus* in plaats van sleutels slechts problemen opleverde. Ondertussen is het genetisch onderzoek veel verder gekomen. Maar de problemen rond *Rubus* zijn nog steeds onopgelost.

Literatuur

BEEK, A. VAN DE, 1974. Die Brombeeren des geldrischen Distriktes innerhalb der Flora der Niederlande. Diss. Utrecht.

—, 1977. Twee nieuwe *Rubus*-ondersoorten. *Gorteria* 8, p. 124–128.

—, 1978. Problemen rond de nomenclatuur en systematiek van de koebraam (in voorber.).

FOCKE, W. O., 1877. *Synopsis Ruborum Germaniae*. Bremen.

Summary

In the southern part of Limburg 68 *Rubus*-taxa, out of 128 recorded for the Netherlands, have been found. 31 of these taxa do not occur elsewhere in our country or are very rare outside S.Limburg. Descriptions and maps of several species are given.